

УДК 342.1(477)

**ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ДИНАМІЗМУ
ЦІННОСТЕЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ**

**THE PROBLEM OF GUARANTEEING AND STABILITY OF THE BASIC VALUES
OF THE CONSTITUTIONAL ORDER OF UKRAINE**

Реньов Є.В.,

*аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проаналізовано проблеми гарантування та стабільності базових цінностей конституційного ладу як запоруки формування в Україні правової держави і громадянського суспільства. Досліджено основні функції та чинники, які впливають на стабільність Конституції як Основного закону суспільства та держави.

Ключові слова: конституційний лад, основи конституційного ладу, базові конституційні цінності, гарантії стабільності та динамізму.

В статье анализируются проблемы обеспечения и стабильности базовых ценностей конституционного строя как залога формирования в Украине правового государства и гражданского общества. Исследуются основные функции и факторы, которые влияют на стабильность Конституции как Основного закона общества и государства.

Ключевые слова: конституционный строй, основы конституционного строя, базовые конституционные ценности, гарантии стабильности и динамизма.

The article devoted to the problem of guaranteeing and stability of the basic values of the constitutional order, as a prerequisite for the formation of Ukraine as a legal state and civil society. The author examines the basic functions and the factors that affect the stability of the Constitution as the Main act of the society and the state.

Key words: constitutional order, principles of the constitutional order, main constitutional values, guaranteeing stability and basic values of the constitutional order.

Постановка проблеми. Формування в Україні правової держави і громадянського суспільства безпосередньо пов'язане з проблемою створення міцних гарантій дотримання цінностей конституційного ладу. Відповідь такому виклику сьогодні

ється на розробці та застосуванні дієвих методів і прийомів для їх реалізації в регулюванні суспільних відносин. Інакше кажучи, яким би високим авторитетом не володіли норми, що закріплюють основи конституційного ладу, займаючи базове положення

не тільки в Конституції, але й у всій системі законодавства, такі норми передусім повинні швидко і ефективно реалізовуватися в процесі регламентації фактичних суспільних відносин. Отже, надзвичайно актуальним в умовах становлення демократичного суспільства є виявлення та аналіз проблем гарантування та стабільності базових цінностей конституційного ладу.

Стан дослідження та мета статті. Питання стосовно вивчення чинників стабільності та динамізму базових цінностей конституційного ладу в різні часи в своїх дослідженнях вивчали вчені, такі як Р. Арені, Ф. Гегель, Б.О. Кистяківський, Ф.В. Веніславський, О.Г. Кушніренко, Ю.М. Тодика та інші.

Виклад основного матеріалу. У юридичній науці немає іншої подібної категорії, який би приділялося так багато уваги на доктринальному рівні і яка водночас мала настільки широкий зміст. Ця категорія – гарантії. В одних випадках науковці досліджують гарантії правової і демократичної держави, в інших – демократію і верховенство права як гарантії реалізації прав і свобод людини, і громадянина. Крім того, багато уваги науковців приділено вивченню гарантії соціальної держави, а також вивченню гарантії реалізації положень про гідне життя і вільний розвиток людини, про гарантії прав і свобод громадян, а також про права особи як гарантію її свободи тощо [1]. Слід зазначити, що будь-яка правова норма, виходячи з її ролі в системі права, може вивчатися, з одного боку, як об'єкт гарантування, а з іншого – як гарантія інших правових норм.

Якщо провести аналіз тексту Розділу I Конституції України, то варто відзначити, що він рясніє формулюваннями, такими як «визнається», «забезпечується», «охороняється», «гарантується», «забороняється», «переслідується згідно із законом» і т.д. [2]. Це означає, що нормам із подібними формулюваннями законодавець надає особливої значущості, вони досліджуються як об'єкти гарантування, за ними повинні стояти передбачені правом гарантії. Проте не слід забувати, що основоположні принципи конституційного ладу втілюються та врешті посідають ключове місце у вітчизняному законодавстві. Отже, і гарантіям основ конституційного ладу у проблемі гарантування належить особливе місце: вони є гарантіями не тільки щодо норм конституційного права, але і щодо всієї системи права, є гарантіями вищої юридичної сили. «За змістом, – відзначає Н.А. Боброва, – вони є нормативними вказівками на наявні у суспільстві економічні, політичні, ідеологічні передумови організаційного характеру і правові засоби, що постійно вдосконалюються» [3, с. 51].

У юридичній науці існують різні підходи до визначення гарантії стабільності і динамізму цінностей конституційного ладу. В цілому вони є юридично значущими й організаційно-оформленими засобами реалізації розпоряджень, що містяться в нормах конституційного права, способи досягнення цілей цих норм, організаційно-правові умови певної адаптації регулюючих можливостей конституційного права в дійсність, у фактичну поведінку суб'єктів консти-

туційно-правових відносин. Враховуючи наведене, гарантії стабільності і динамізму цінностей конституційного ладу можна розуміти як організаційно-правові умови і засоби, які забезпечують реальність, соціальну здійсненність розпоряджень, що містяться в нормах інституту основ конституційного ладу, а також охорону і захист цих норм від порушень.

Слід зазначити, що в юридичній літературі зміст гарантії реалізації цінностей конституційного ладу досить часто обмежується їх охороною, зокрема зведенням гарантії до санкцій, встановленням відповідальності за їх порушення [2; 4]. Проте якщо стосовно інших галузей права, для яких характерне регулювання суспільних відносин за допомогою заборон, такий підхід є правильним, то для конституційного права він є вельми обмеженим. «Специфіка методу правового регулювання конституційного права, – зауважує Ю.М. Тодика, – обумовлюється соціальною функцією цієї галузі права, здатністю гарантувати існування насправді певних суспільних явищ, що характеризуються. Якщо кримінальне право покликане не допустити, обмежити можливість виникнення «шкідливих» суспільних відносин (злочинів), то конституційне право, навпаки, має на меті гарантувати існування в суспільному житті демократичних соціальних цінностей. Тому основою методу конституційно-правового регулювання є метод правового гарантування. Закріплення в засновницькому акті основ конституційного ладу, основ правового положення людини і громадянина, політико-територіального устрою, системи органів державної влади і місцевого самоврядування гарантує їх реальне існування в суспільному житті» [5, с. 273].

У зв'язку з вищевикладеним доречно виділити три функції гарантування, які разом є системою: стимулюючу (стимулювання всіх форм реалізації конституційного законодавства та активності правозастосовних суб'єктів); правозабезпечуючу (безпосереднє забезпечення всіх умов процесу реалізації конкретного конституційного закону); правоохоронну (охорона, захист конституційного законодавства).

Крім перерахованих, гарантії можуть виконувати і превентивні функції, суть яких виражається у створенні ефективних правових перепон, що перешкоджають розвитку негативних соціальних явищ. Як приклад можна навести положення, що містяться в ст. 5 Конституції України, де йдеться про те, що узурпація (захоплення) влади або привласнення владних повноважень переслідуються згідно з законом. Це положення не можна розуміти як санкцію конституційно-правової норми, адже воно спрямоване на забезпечення її реальності, соціальної здійсненності.

При цьому під функцією гарантування слід розуміти найбільш загальні напрями, за якими забезпечуються здійсненність конституційних розпоряджень, ефективний механізм їх реалізації і соціальної дії.

Правозабезпечувальна функція є центральною в системі забезпечення гарантії і динамізму цінностей конституційного ладу. Вона охоплює такі методи гарантування, без яких неможливий або ускладнений сам правореалізуючий процес [6, с. 37–38]. Отже, в

механізмі гарантування провідна роль належить не їх правовій охороні, а діяльності з безпосереднього забезпечення реалізації правових норм.

У юридичній науці питання гарантій завжди розглядалося або щодо окремих конституційно-правових інститутів, або щодо окремих нормативних актів [7, с. 26–28; 8, с. 17]. Дослідження ж гарантій стабільності і динамізму цінностей інституту основ конституційного ладу як базового основоположного інституту, норми якого володіють високим ступенем нормативних узагальнень, свідчить про виконання функцій гарантування іншими засобами: такі функції можуть виконувати як окремі норми, так і закони, законодавство в цілому. Отже, вказані функції виконуються не однією гарантією, а низкою груп гарантій, що дає підставу говорити про відповідну систему.

Вивчення питання про види гарантій багато в чому визначає вирішення завдань подальшого їх вивчення, аналізу механізму їх дії. На наш погляд, також це важливо і для успішного розгляду шляхів їх розвитку та вдосконалення.

За характером і видом суспільних відносин, в яких утворюються, існують і розвиваються умови й засоби, що забезпечують здійснення основ конституційного ладу, можна виділити політичні, економічні, ідеологічні, правові гарантії, оскільки політика, економіка, ідеологія є основними сферами суспільного життя.

Економічні, політичні, ідеологічні основи (рівень соціально-економічного, духовно-культурного розвитку суспільства і держави, стабільність політичної системи, рівень злочинності, якість роботи правоохоронних органів, загальна правова культура кожного громадянина, ставлення його до держави і права) прийнято називати загальними гарантіями. Самі вони можуть розглядатися лише як передумова гарантування, оскільки автоматично не забезпечують реалізації правових норм і не є гарантіями у власному сенсі слова, проте, закріплені законодавчо, вони набувають характеру правових умов і створюють той фон, на якому діють спеціальні юридичні засоби, що визначають умови і порядок реалізації правових розпоряджень.

На нашу думку, такий поділ здається вельми умовним. Можна припустити, що спеціальні гарантії – це правові норми. Аналіз інституту основ конституційного ладу, що містить, як правило, конституційні принципи, дозволяє зробити висновок про те, що в ньому закріплені і загальні гарантії (правовий, демократичний, соціальний характер державності, принцип поділу влади як основа побудови і функціонування органів державної влади, принцип законності і так далі). Отже, можна стверджувати, що всі види гарантій мають правовий характер, оскільки вони юридично оформлені.

Відповідно до Конституції органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, громадяни та їх об'єднання зобов'язані дотримуватися Конституції України і законів. Немає сумнівів у тому, що ця гарантія реалізації режиму законності

і правопорядку в країні, що за своєю юридичною формою є обов'язком держави і громадян, одночасно ідеологічна і політична гарантія за своїм соціальним змістом.

Соціальні чинники повинні підтримуватися юридично й організаційно. Достатньо повна та ефективна система організаційних і юридичних заходів забезпечення є надійною гарантією того, що правові розпорядження не залишаться записаними на папері, а будуть втілені в реальних життєвих відносинах. Щоб принципи демократичної держави не були абстрактними поняттями, щоб вони були реальними і соціально здійсненними, необхідно надати їм чіткої правової форми. Наприклад, народний суверенітет відображається у праві народу здійснювати свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Далі принцип народного суверенітету знаходить віддзеркалення у ст. 5 Конституції, що встановлює право громадян на участь в управлінні справами держави як безпосередньо, так і через своїх представників. Економічні, політичні, ідеологічні умови можуть розглядатися лише як передумова гарантування, оскільки автоматично не забезпечують реалізації правових норм і не є гарантіями у власному сенсі слова. Роль і значення загальних гарантій полягає в тому, що вони «утворюють ту амплітуду, той максимум, досяжність якого у кожному конкретному випадку залежить від гарантій» [9, с. 92].

Отже, конституційно-правові норми і навіть цілі інститути, які направлені на реалізацію норм, що закріплюють основи конституційного ладу, можуть розглядатися як спеціальні гарантії стабільності і динамізму його цінностей. Отже, подібні норми можуть міститися в тексті самої Конституції, в чинному конституційному законодавстві або галузевому: цивільному, кримінальному, трудовому тощо. Саме вони здатні конкретизувати і забезпечити ефективну реалізацію конституційних норм і принципів. Окрім цього, як наголошувалося вище, деякі норми інституту основ конституційного ладу як структурний елемент включають курацію – частину правової норми, що містить вказівку на соціальні явища, існування яких в суспільному житті гарантує реальність, соціальну здійсненність конституційного розпорядження, що міститься в диспозиції.

Така пірамідална будова конституційно-правових гарантій визначається багатоплановістю самого конституційно-правового регулювання, включенням до його предмета широкого кола суспільних відносин.

Отже, загальносоціальна гарантованість і спеціальне гарантування – різні поняття, перше з яких фіксує рівень реально досяжній можливості, а друге – визначає рівень дійсної реалізації. Можливість ще не є дійсністю, оскільки лише спеціальні гарантії є власне гарантіями реалізації правових норм. Ті традиційні засоби й інститути, що забезпечують реальність і соціальну здійсненність прав та свобод людини і громадянина не завжди виявляються прийнятними для забезпечення реалізації положень, за-

кріплених у Конституції. Тому норми інституту цінностей конституційного ладу, маючи високий рівень нормативних узагальнень, крім традиційних засобів забезпечення, повинні більшою мірою гарантувати самі себе.

Слід зазначити, що гарантовані можуть бути лише реальні норми, які правильно відображають об'єктивні закономірності суспільного розвитку, відповідають специфічним обставинам конкретного періоду розвитку державності, узгоджуються з системою права. Принцип реальності означає актуальність самих можливостей, закладених у праві, їх базування на фактичних передумовах та конкретних умовах, реальність їх здійснення за допомогою організаційно-правових гарантій. Якщо норма права неправильно відображає закономірності суспільного розвитку, жодні гарантії не зможуть забезпечити її ефективність, оскільки суспільство і держава не у змозі гарантувати норми, що спотворюють їх природу.

Яскравим прикладом у зв'язку з цим є введення інституту соціальної держави. Формування в Україні соціальної держави – це не данина світовій традиції або політичній моді, а нагальна потреба української дійсності, оскільки відставання в соціальній сфері впливає на швидкість і перспективи економічних та політичних перетворень. Цю ідею сприйняли й автори Основного закону, додавши до його тексту статті,

що проголошує Україну соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини.

Висновки. На жаль, у правовій науці відсутні системні уявлення про сукупність властивостей, які повинні бути наявними у законі, що володіє достатнім ступенем стабільності, який негативно позначається на реальності і соціальній реалізації його норм. У зв'язку з цим юридична практика потребує теоретичної розробки і обґрунтування загальних критеріїв, що дозволяють достовірно оцінити ступінь стабільності проєктованих і чинних законів, здатність закріплених ними норм бути ефективними регуляторами суспільних відносин. Отже, для забезпечення реальності і соціальної здійсненності цінностей конституційного ладу необхідний злагоджений механізм гарантування. Причому гарантовані можуть бути лише реальні норми, закономірності суспільного розвитку, що правильно відображають, і відповідні системі суспільних відносин і зв'язків, що склалася. А з іншого боку, самі способи і засоби, що забезпечують реалізацію правових норм, повинні бути націлені на реальність, а не на певний «ідеальний образ» державності. Саме такий баланс у механізмі гарантування сприятиме цілковитому втіленню базових цінностей конституційного ладу у державно-правову дійсність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : моногр. / Ю.М. Тодика. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
3. Боброва Н.А. Гарантии реализации государственно-правовых норм / Н.А. Боброва. – Воронеж, 1984. – 163 с.
4. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Національна академія правових наук України. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
5. Тодика Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики : моногр. / Ю.Н. Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 608 с.
6. Римаренко Ю.І. Права людини і громадянина, права народів, права етнічних меншин / Ю.І. Римаренко // Укр. часопис прав людини. – 1996. – № 3–4. – С. 22–40.
7. Погорілко В.Ф. Основи конституційного ладу України / В.Ф. Погорілко. – К., 1997. – 40 с.
8. Тацій В.Я. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави / В.Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4(23). – С. 3–19.
9. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М., 1966. – 187 с.